
UDK 377:27.789.32]:1
27-75(497.6)
Pregledni članak
Primljeno: 3. IX. 2007.

Ivica MUSIĆ
Filozofski fakultet u Mostaru

STUDIJ FILOZOFIJE U FRANJEVACA BOSNE I HERCEGOVINE

Sažetak

*Poslije kratka presjeka važnijih događaja vezanih uz povijest Franjevačke provincije Bosne Srebrene autor analizira važnije odredbe franjevačkoga zakonodavstva s obzirom na školstvo koje su omogućile njegov snažan razvoj u razdoblju poslije Tridentskoga koncila i koje su bitno utjecale na organizaciju i rad franjevačkih obrazovnih ustanova na ovim prostorima. Poseban je naglasak na odredbama što su se odnosile na studij filozofije čija je svrha bila pripremiti studente za što kvalitetniji studij bogoslovije. S tim je ciljem na generalnom kapitulju franjevačkoga reda održanome u Rimu 1694. godine propisano da se filozofija predaje najmanje tri godine i da se u njezinu okviru studiraju *summulae* (*logica minor*), logika (*logica maior*), fizika, metafizika, animistika (znanost o duši), učenje o nastanku i propadanju tvari te kozmologija. Nastavni je sadržaj bio vezan uz učenje Ivana Duns Škota i Bonaventure. Metoda je bila strogo skolastička. Međutim, daljnje su reforme išle za približavanjem državnih i crkvenih sveučilišnih programa. Iz odredaba vezanih za studij filozofije u Bosni Srebrenoj vidljivo je da su provincijske uprave nastojale što dosljednije provoditi propise što ih je donosio general reda i, koliko je to bilo moguće, držati korak s trendovima na zapadnim učilištima. Kada to okolnosti nisu dopuštale, svoje su gojence slali na studij u inozemstvo.*

Ključne riječi: *franjevci, Bosna Srebrena, Hercegovina, propisi, školstvo, filozofija, nastavni sadržaj, skolastička metoda.*

Uvod

Na organizaciju i rad franjevacu u Bosni i Hercegovini, pa tako i na njihovo školstvo, uvelike je utjecala činjenica što su djelovali na politički iznimno nestabilnom teritoriju koji je stoljećima bio pod izravnom turskom vlašću. Česti ratovi, napeti odnosi sa susjednim zemljama, stalni pritisak osmanlijske administracije, povremene velike emigracije katolika, licemjerni postupci moćnih kršćanskih država Austrije i Venecije – uvjeti su koji franjevcima nisu ostavljali znatna manevarskog prostora. No, unatoč nepovoljnim prilikama fratri su uvijek iznalazili načina kako opstati i ostati uz katolički živalj na ovim prostorima.

Imajući na umu da je obrazovanje jedan od ključnih čimbenika u borbi protiv nepodnošljiva političkog, gospodarskog i kulturnog stanja i da je ono najvjerodostojniji jamac bolje budućnosti, ovi su redovnici osobitu pozornost pridavali školovanju svojih gojenaca. U tu su svrhu od samih početaka za njih organizirali nastavu nastojeći, koliko je bilo moguće, slijediti zapadne trendove, a kada to okolnosti nisu dopuštale, svoje su kandidate slali na studij u inozemstvo.

Ovaj će se rad baviti samo jednim dijelom školovanja bosanskohercegovačkih franjevacu, tj. njihovom filozofskom izobrazbom. To ponajprije podrazumijeva upoznavanje s važnijim odredbama franjevačkoga školskog zakonodavstva koje je donosila uprava reda, a potom s odlukama što ih je propisivalo provincijsko starješinstvo te, na kraju, s praktičnom provedbom naznačenih smjernica. No, prije toga nužno je u najkraćim potezima ocrtati povijesni ambijent u kojemu se sve to događa.

1. Povijesni kontekst

Godina 1291. uzima se kao godina početka djelovanja bosanskih franjevacu. Tada je naime po papinu nalogu provincijal provincije Sclavoniae (Hrvatske) u Bosnu poslao dvojicu franjevacu vještih jeziku tamošnjega pučanstava kako bi trajno radili na iskorjenjivanju krivovjerja. No, kao samostalna crkvena pokrajina Bosanska je vikarija osnovana 1339./40. godine, a prvim vikarom imenovan je fra Peregrin Saksonac.

Sljedećih se godina prostorno i brojčano širila tako da se na vrhuncu svoje ekspanzije protezala od Jadrana do Budima i Crnoga mora.¹

Zbog različitih političkih i administrativnih razloga od nje su se tijekom idućih stoljeća odvajale kustodije i vikarije koje su u organizacijskim i svakom drugom smislu mogle samostalno funkcionirati. Tako se 1446. godine osamostalila kustodija u Apuliji, zatim se 1447. odcijepila Ugarska vikarija, 1469. Dubrovačko-dalmatinska, a 1514. godine Bosanska se vikarija podijelila na Bosnu-Hrvatsku i Bosnu Srebrenu. Godine 1517. vikarije Bosna Srebrena i Bosna-Hrvatska podignute su na rang provincija (redodržava). Slijedi odvajanje Bugarske kustodije (1624.), kustodije Transilvanija (1640.), dalmatinske provincije sa sjedištem u Splitu (1735.) te prekosavske provincije (1757.) Tako je sredinom 18. stoljeća nekoć vrlo rasprostranjena Provincija Bosna Srebrena svedena u političke granice Bosne i Hercegovine sa samo tri samostana (Fojnica, Sutjeska i Kreševo). Ovomu treba pridodati i odvajanje Hercegovačke franjevačke kustodije koja je uspostavljena 1852. godine, a 1892. proglašena provincijom.²

Bosanska je vikarija najveći politički, društveni i kulturni utjecaj imala za vrijeme djelovanja Peregrina Saksonca (1339.-1353.) i dvadesetak godina prije pada Bosne pod Turke. Tada su franjevci imali snažan utjecaj na kraljevu dvoru te su obavljali najteže diplomatske misije. Njihov se status bitno promijenio poslije pada Bosne (1463.) i Hercegovine (1482.) u osmanlijske ruke. Iako je sultan Mehmed II. predstavniku bosanskih franjevacu fra Anđelu Zvizdoviću dao glasovitu ahdnamu (povelju) kojom se franjevcima jamče određene slobode, za njih su uslijedila teška vremena kada je trebalo pronaći nove oblike djelovanja i života uopće.

1 Usp. *Franjevačka provincija Bosna Srebrena (Šematizam)*, Sarajevo, Franjevački provincijalat, 1991., str. 257; Serafin HRKAĆ, *Izlaganje o univerzalijama u djelu Antuna Žderića "Enchyridion in universam Aristotelico-scoticam logicam"*, doktorska disertacija, ZIRAL, Mostar, 1998., str. 3. O tome detaljnije u knjizi Ignacija GAVRANA, *Suputnici bosanske povijesti*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 1990., str. 26-30; Dominik MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, Rim, 1968., str. 38-53; Julijan JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. 1, Sarajevo, 1912., str. 25-47.

2 Usp. *Franjevačka provincija Bosna Srebrena*, str. 257 s.

2. Franjevačko školsko zakonodavstvo

Do pravoga procvata franjevačkoga školstva koje je sve do kraja 16. stoljeća bilo pripušteno privatnoj inicijativi dolazi u razdoblju poslije Tridentskoga koncila (1545.-1563.), posebice u 18. stoljeću, kada i u Bosni Srebrenoj djeluje više visokih učilišta. Tomu je nesumnjivo najviše pridonijela odluka generalnoga kapitula franjevačkoga reda održanoga u Toledu 1633. godine da se za cijelo školstvo izradi jedinstven program, tzv. *elenchus materiae*, kako bi studenti bez poteškoća mogli prelaziti s jednoga na drugo učilište.³ Prema franjevačkom školskom zakonodavstvu iz toga doba svaka je provincija morala imati tri škole: gramatičku (u rangu srednje škole, sa zadatkom da dadne osnovnu humanističku izobrazbu), filozofsku ili logičku i teološku školu. Po stupnju, navedene su škole mogle biti provincijske (*studia provincialia*) ili generalne (*studia generalia*). Provincijskim učilištima upravljali su provincijali dok je generalnim učilištima na čelu bio general reda i ona su bila dostupna studentima iz drugih provincija. Generalna su učilišta obrazovala buduće lektore, što je u rangu današnjega visokoškolskog profesora. Najviši prosvjetni naslov bio je *lector iubilatus*.⁴

Što se filozofskih učilišta tiče, ona su imala svrhu pripremiti studente za što razumljiviji studij teologije. Generalni kapituli u Salamanci (1553.), Rimu (1587.) i Valladolidu (1593.) donijeli su zaključke da se filozofija predaje najmanje tri godine i da se u njezinu okviru studiraju logika, metafizika i fizika. Valladolidskim statutima propisano je i održavanje tjednih, mjesečnih te godišnjih javnih rasprava na filozofskim učilištima. Filozofski studij završavao je javnom raspravom. Na generalnom kapitolu u Madridu 1645. godine određeno je da svaka provincija treba imati provincijsko filozofsko učilište (*studium provinciale artium*) koje treba imati najmanje 10 studenata i jednoga lektora.

Generalni kapitul franjevačkoga reda održan u Rimu 1694. godine donio je statute u kojima su proširene odredbe o kolegijima što su ih

3 Ovaj je podatak vrlo zanimljiv u svjetlu suvremene reforme visokoga školstva u europskim zemljama koja na temelju Bolonjske deklaracije želi uskladiti programe istih studija kako bi se osigurala približna kvaliteta studiranja te se omogućio nesmetan protok studenata s jednoga na drugo učilište diljem Europe.

4 Usp. S. HRKAĆ, *nav. dj.*, str. 7, 18.

lektori trebali predavati na filozofskim učilištima. Prema tim odredbama na generalnim učilištima trebali su se predavati: *summulae* (logica minor), logika (logica maior), fizika, metafizika, animistika (znanost o duši), učenje o nastanku i propadanju tvari te kozmologija. Teze javnih rasprava na kraju studija trebale su otada biti tiskane i javno oglašene. Oni koji nisu zadovoljili navedenim propisima nisu mogli postati lektorima teologije.⁵

Kada je u pitanju nastavni sadržaj, valja reći da su na franjevačkim filozofskim učilištima 13. i 14. stoljeća profesori predavali prema glasovitoj *Summi*⁶ prvoga naučitelja franjevačkoga reda Aleksandra Haleškoga⁷ koji je u svoje djelo inkorporirao mnoge elemente Aristotelove filozofije, a osobito je cijenio njegovu dijalektičku metodu. Prije toga predavalo se prema *Sentencijama* Petra Lombardijskoga koji je bio pod snažnim Platonovim utjecajem. Glavnu riječ ubrzo je preuzeo Ivan Duns Škot (+1308.).⁸ Njega su poslije Tridentskoga koncila, osobito na području

5 Usp. Vicko KAPETANOVIĆ, "Franjevci među hrvatskim narodom i njihovo prosvjetiteljsko djelovanje", *Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva*, zbornik radova, priredili M. Pranjić, N. Kujundzić, I. Biondić, Zagreb, 1994., str. 56 s.

6 Suma je srednjovjekovna oznaka za sveobuhvatan prikaz nekoga područja znanja, posebice na području teologije i filozofije. Najvrjednije teološko-filozofske sume napisali su: Albert Veliki, Toma Akvinski, Aleksandar Haleški, Heinrich iz Genta i drugi. Usp. Alois HALDER, *Filozofijski rječnik*, novo prerađeno izdanje, s njemačkoga preveo Ante Sesar, Naklada Jurčić, Zagreb, 2002., str. 354.

7 Dodijeljen mu je naslov *doctor irrefragabilis*.

8 Ivan Duns Škot (oko 1266. – 8. studenoga 1308.) bio je jedan od najutjecajnijih teologa i filozofa visokoga srednjeg vijeka. Nije posve jasno mjesto njegova rođenja. Neki drže da je to Duns u Škotskoj, dok drugi misle da je rođen u Irskoj. Stupio je u franjevački red te je 1291. godine u Northamptonu (u Engleskoj) zaređen za svećenika. Studirao je i poučavao u Parizu i Oxfordu, a možda i u Cambridgeu. Bio je protjeran s Pariškoga sveučilišta jer je stao na stranu pape Bonifacija VIII., a protiv francuskoga kralja Filipa IV. Lijepoga. Godine 1307. došao je u Köln u Njemačkoj gdje je umro i pokopan u franjevačkoj crkvi. Na sarkofagu mu na latinskom piše: *Scotia me genuit. Anglia me suscepit. Gallia me docuit. Colonia me tenet* – Škotska (Irska se do 13. stoljeća nazivala i Škotskom) me prihvatila. Francuska me poučila. Köln me drži. U Kölnu ga se stoljećima častilo kao blaženika, a papa Ivan Pavao II. proširio je 20. ožujka 1993. njegovo štovanje na cijelu Crkvu.

Duns Škot bio je jedan od najvećih franjevačkih teologa i utemeljitelj posebnoga pravca unutar skolastike koji će biti nazvan "škotizam". Potjecao je iz "stare franjevačke škole" kojoj su pripadali Aleksandar Haleški (+1245.), sveti Bonaventura (+1274.), Ivan Pecham (+1292.) i drugi. Nazivali su ga *doctor subtilis* jer je bio izrazito vješt u pomirivanju različitih pogleda na neku stvar. Pojmovi su mu jasni, a argumenti oštromni. Kritički je pristupao Aristotelu i Tomi Akvinskome, ali s ciljem posredovanja između augustinizma i aristotelizma.

filozofije, smatrali jedinim učiteljem. Ako je o nekom pitanju bilo više mišljenja i pristupa, franjevci su bili dužni slijediti Škotova filozofska tumačenja. Gajili su i teologiju istoga usmjerenja, tj. platonovsko-augustinškoga razmišljanja. Profesori su čak mogli izgubiti lektorsku službu ako bi poučavali nešto što nije u skladu s njegovim naučavanjem.⁹

Metoda je bila skolastička. Sastojala se od *lectio* i *disputatio*. Pod *lectio* se podrazumijevalo zajedničko čitanje i komentiranje, objašnjavanje i tumačenje filozofskoga ili teološkoga teksta nekoga autora, a *disputatio* je bila praktična primjena silogističkih pravila u dokazivanju nekoga spornog pitanja. Ova je metoda naglasak stavljala na dijalektičko mišljenje i debatno nadmetanje. Prvotna je svrha bila pronaći odgovor na neko pitanje ili razriješiti neku kontradikciju.

Skolastičari bi kao predmet istraživanja prvo izabrali djelo ili spis što ga je napisao neki priznati autor. Čitajući knjigu kritički i u cijelosti, slušači su učili ocjenjivati izložene teorije. Onda bi uzeli u obzir i druge dokumente povezane s izvornim tekstom, bilo suvremenih bilo ranijih autora. Oko pitanja koja se nisu najuže ticale teologije kao autoriteti su se dopuštali ne samo veliki grčki nego i islamski filozofi. Potom bi se pribilježile točke neslaganja i prijepora pronađene u tim raznolikim izvorima. Takve pojedinačne rečenice ili ulomci zvali su se *sententiae*. Biblija primjerice sadržava brojna prividna proturječja i te su kontradikcije već

Novost njegova mišljenja osobito je vidljiva u shvaćanju odnosa znanja i vjere. Za razliku od Tome, Duns Škot bitno proširuje područje vjere na štetu znanja koje ne ukida, ali ga znatno ograničuje. Prema njegovu mišljenju prirodnom umu ostaje skriven pravi pojam Božje biti. Iako Boga možemo odrediti kao najviše, kao prvo i beskonačno, to su ipak samo "zbrkani pojmovi". Što Bog uistinu jest, to se može doznati samo vjerom i teologijom. Usto, Škot je, za razliku od Tome koji je više naglašavao um, prvenstvo davao volji. Vrjednovanje ljudske osobe ovisi mnogo više o volji negoli o intelektu. Isto tako, u odnosu čovjeka prema Bogu važnija je ljubav nego vjera i razmišljanje o njemu. Zastupao je također princip individualizacije. O njegovu tumačenju individualnosti i o njegovu učenju o "ovobitku" (*haecceitas*) mnogo se govorilo. Važno je i njegovo učenje o istoznačnosti bića, ali i njegov oprezan pristup prema dokazima za Božju opstojnost. U pitanju univerzalija bio je realist. Usp. "Ivan Duns Škot", *Wikipedija*, <http://hr.wikipedia.org/wiki/Ivan_Duns_%C5%Aokot> (19. V. 2007.); Johanes HIRSCHBERGER, *Mala povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 75 s.; Branko BOŠNJAK, *Povijest filozofije*, knjiga prva, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1993., str. 509-513.

9 Usp. S. HRKAĆ, *nav. dj.*, str. 18.

pretresli brojni drugi umnici. Skolastičar bi prikupio sve argumente o kontradikcijama te ih sa svih strana kritički razmotrio.¹⁰

Nova filozofska gibanja 18. stoljeća nisu zaobišla ni franjevačko školstvo. Da bi nekako očuvali tradiciju i zaustavili opadanje zanimanja za skolastiku, generali reda donosili su različite odredbe kojima su obvezivali profesore da obnove čvršće veze sa skolastikom, posebno s Bonaventurom¹¹ i Duns Škotom. Preporučivali su skolastičku raspravu kao

¹⁰ Usp. "Skolastika", *Wikipedija*, <<http://hr.wikipedia.org/wiki/Skolastika>> (17. V. 2007.)

¹¹ Bonaventura (1221. – 15. srpnja 1274.) franjevački teolog i filozof, kardinal, svetac, *doctor Ecclesiae*, serafski naučitelj. Bio je učenik Aleksandra Haleškoga koga naziva "pater et magister". Od 1248. do 1257. godine predavao je u Parizu i razvijao veliku djelatnost na literarnom polju. Godine 1257. jednoglasno je izabran za generala franjevačkoga reda. Tijekom 17 godina generalstva sudjelovao je u raznim poslovima reda i Crkve: putovao je po Italiji, Francuskoj, Njemačkoj i Španjolskoj, propovijedao, pisao, borio se protiv veroista itd. Tako je organizirao franjevački red i posebno protumačio Franjinu misao s obzirom na znanost da je nazvan drugim utemeljiteljem reda i utemeljiteljem franjevačke škole.

Godine 1265. nije se htio primiti nadbiskupske časti, a 28. svibnja 1273. na to je prisiljen. Bio je duša Drugoga lionskog sabora. Radeći oko ujedinjenja istočne sa zapadnom Crkvom, teško je obolio i naskoro umro, oplakan od cijeloga Koncila. Uskoro je dobio slavan naziv *doctor seraphicus*. Siksto IV. proglasio ga je 1482. godine svetim, a Siksto V. ubrojio ga je 1588. među crkvene naučitelje.

Bonaventura je i filozof, i spekulativni teolog, i mistik. Svoje znanstvene nazore duguje augustinizmu s kojim se upoznao preko Aleksandra Haleškoga. To je tradicionalno učenje nastojao oživjeti i ucijepiti u franjevački svjetonazor. Kada je Bonaventura stupio na poprište znanosti, mistika je prevladavala u teologiji, a znanje je bilo podređeno dobrom, krijeposnom životu.

Augustinov nauk, pun milosti i obraćenja, nauk koji se okreće oko Krista kao oko svoga središta, odgovarao je i duhu i idealu sv. Franje koji je postavio načelo: "Deus meus et omnia", koji je posvuda, u svim stvorenjima gledao svoga Stvoritelja – stubište po kojima se uspinjao do Izvora istine, dobrote i ljepote.

I Bonaventura je ideal sv. Franje izrazio skolastičkim jezikom. On pred očima ima cijelu znanost koja je od Aristotela i Platona, preko Grgura i Dionizija došla u zlatno doba skolastike, ali on posebno slijedi Augustina kojega naziva najvećim metafizičarom (*altissimus metaphysicus*), oštroumnim braniteljem vjere, velikim teologom Riječi, najvećim crkvenim ocem.

Aristotel je bio čovjek znanosti (scientiae), a Platon mudrosti (sapientiae). Augustin je jedno i drugo: "uterque autem sermo, scilicet sapientiae et scientiae, per Spiritum datus est Augustino". "Nitko nije bolje opisao narav vremena i materije", piše Bonaventura (*Opera*, VIII. 335) "kao Augustin u svojim *Ispovijestima*; nitko nije bolje protumačio postanak forma i način rasplodivanja stvari, kao on u '*Super Genesim ad litteram*'; isto tako njegov *Traktat o Trojstvu* svjedoči da nitko nije bolje riješio pitanja koja se odnose na dušu; naposljetku je iz njegove knjige *De civitate Dei* očevidno da nitko nije mudrije promozgao narav stvaranja svijeta. Ukratko, ništa ili gotovo ništa nisu naučavali učitelji što ne ćeš naći u Augustinovim spisima". Usp. "Bonaventura", *Wikipedija*, <http://hr.wikipedia.org/wiki/Sveti_Bonaventura> (19. V. 2007.)

najbolje sredstvo za izoštravanje suda i stjecanje okretnosti u prosuđivanju te opovrgavanju pogriješnih mišljenja. No, reforme školstva što su ih provodile državne institucije imale su odjeka i na franjevačkim visokim učilištima.

Bečki je dvor učinio prvi zahvat u nastavni plan filozofskih škola tako što je fizici dodijelio primarno mjesto dok je strogo filozofske discipline stavio u drugi plan. Fizika se dijelila na opću i posebnu. Opća je tretirala pitanja o tijelima, njihovim svojstvima i sastavu, a posebna se bavila pitanjima koja se nameću promatranjem prirode i različitih prirodnih fenomena. "Dekret Marije Terezije iz 1752. traži dvogodišnju nastavu filozofije. U prvoj bi se godini trebala predavati logika, metafizika i matematika, a u drugoj etika, psihologija i fizika."¹² Daljnje reforme išle su za još snažnijim usklađivanjem crkvenih s državnim sveučilišnim programima, da bi naposljetku razlika gotovo i nestalo.

3. Studij filozofije u Bosni Srebrenoj

Podatci o najranijem visokom školstvu franjevacca Bosne i Hercegovine vrlo su oskudni. Zna se tek da je u 14. stoljeću Bosanska vikarija neko vrijeme imala svoju teološku školu u Đakovu. Pretpostavlja se da je program studija bio sličan onomu što su ga imali franjevci u zapadnim zemljama.

U vrijeme dok je cijela bosanska provincija bila pod turskom vlašću, franjevci nisu mogli organizirati školstvo nalik onomu na Zapadu. Nakon srednjega obrazovanja kandidate su redovito slali na visoka učilišta izvan provincije, najčešće u Italiju. Poslije Karlovačkoga mira (1689.) prekosavski je dio Bosne Srebrene pripao Austriji, a dalmatinski Veneciji pa su franjevci u tim krajevima odmah otvorili škole po uzoru na zapadne. Na kapitulu održanom 1699. godine u Velikoj određeno je da

¹² S. HRKAĆ, *nav. dj.*, str. 29.

se filozofski studij organizira u samostanima u Požegi,¹³ Budimu¹⁴ i Ši-

- 13 Filozofski studij u Požegi organizirao je provincijal Marko Bulajić 1705. godine. Riječ je o prvoj visokoj školi u Slavoniji nakon oslobođenja od Turaka. Školovanje je trajalo tri godine i ravnalo se po zakonu o visokim školama franjevačkoga reda, a taj je zakon opet bio u skladu s odgovarajućim zakonima Katoličke crkve. Za vrijeme trogodišnjega studija obradili bi se svi filozofski traktati. Među profesorima ove visoke škole djelovao je i poznati povjesničar i kulturni radnik fra Filip Lastrić iz Očevije. Usp. Ljubo LUCIĆ, "Filozofsko-teološka učilišta provincije Bosne-Srebrenne", *Bosna Srebrena*, <www.bosnasrebrena.ba/php/> (10. X. 2007.)

Provodeći franjevačke školske propise koji su obvezivali profesore da u svojim izlaganjima slijede skotistički usmjerene pisce te ih poticali da pišu vlastite priručnike, Lastrić je iza sebe ostavio rukopisno djelo pod nazivom *Traditiones in universam aristotelico-scticam philosophiam (Predavanje iz opće aristoteličko-skotističke filozofije)*. Ima 397 nepaginiranih stranica na latinskom jeziku, s mnogo općih i posebnih kratica. Radi se o djelu koje je više rezultat njegove filozofske izobrazbe i literature koju je imao na raspolaganju negoli njegovih osobnih istraživanja i pristupa pojedinim filozofskim pitanjima. U predgovoru stoji: "Služba koja mi je dodijeljena obvezuje me da vam predajem teške i mučne početke prirodnih znanosti i mudroslovlja. Naučit ću vas da ljubite i slijedite onu koja će nakon kratka vremena uroditi slatkim i ugodnim plodovima. Ruže imaju svoje trnje, njega ima i znanost; ruže neće ubrati onaj koji se boji uboda, niti će temeljitu mudrost steći onaj koji se boji prvih sjena poteškoća u skupljanju najljepšeg ploda znanosti, jer da bi ga pobrao i nevoljku desnicu privlači ugodan miris. Za postignuće mudrosti, dragocjena istina neprivačna izgleda, pokreće razum koji je lako ne prihvaća. Onima koji je slijede obećava najveću nagradu; one koji je poštuju zaogrće plaštem časti; ovjenčava one koji se za nju natječu, obogaćuje siromahе, nevjernima daje dostojanstvo a neukima znanje. Starcima daje sigurne savjete, mladež osnažuje za borbu. (...) Budući da savršenstvo i čvrstina stoje u temeljima zgrade, u našem je interesu da izaberemo najbolji temelj, da ga postavimo i na njemu napredujemo. (...) 'Strah je Gospodnji kruna mudrosti i ispunja mirom i plodom spasenja' (Sirah). Na njemu neka se prvenstveno temelji i k njemu teži naš rad i ovo moje skolastičko djelce, koje ću vam, kakvogod ono bilo, iz poslušnosti predavati..." U zaglavku (napomeni) piše: "Osim ostalih stvari koje su tijekom predavanja ispuštene (na bilo koji način) zbog kratkoće vremena (ponajviše, jer je jedan dio otela bolest koju sam bolovao prošle godine) i dužine same znanosti u ovom filozofskom tečaju, sad ispuštam dvije rasprave koje su dosta potrebne, prvu o principu individuacije, drugu o subzistenciji, supoziciji i personalitetu. O ovoj drugoj više ćete čuti u trećoj knjizi Sentencija i opominjem vas da ne pregledate nemarno u knjigama to i ostalo. (...) Osim toga, najviše vam stavljam na srce da se sjetite da se mi zovemo redovnici, sinovi sv. Franje. Učinite da nazivu prvenstveno odgovori oblik redovničkog života po kojem dobivamo ime. S malo riječi mnogo sam rekao: razboritu čovjeku i malo dovoljno..." Usp. Andrija ZIRDUM, "Lastrićevo pismo iz Venecije 30. lipnja 1755.", *Bobovac – list vareških Hrvata*, br. 67, <www.vares.pp.se/bobovac/boblist/broj67/67_14.htm> (18. VI. 2007.)

- 14 "Tijekom XVIII. stoljeća hrvatsko stanovništvo sačinjavalo je značajan postotak u Budimu. Franjevci provincije Bosne Srebrenne igraju značajnu ulogu u pastoralnom i kulturnom životu ovoga stanovništva nakon oslobođenja od Turaka. U prvoj polovini XVIII. stoljeća franjevci su gotovo isključivi pastoralni radnici na području južne Ugarske, Baranje i Bačke. Franjevački samostan u Budimu bio je središte ne samo pastoralnog nego i kulturnog i prosvjetnog djelovanja. Ondje su djelovale filozofske i bogoslovne više škole." Lj. LUCIĆ, *nav. dj.* O studiju filozofije i teologije na budimskom učilištu vidjeti Franjo E. HOŠKO, "Prosvjetno i

beniku, a poslije kapitula u Našicama (1709.) studij filozofije započinje i u Slavonskom Brodu,¹⁵ Osijeku te Makarskoj. Koliko su se propisi što ih je nalagalo školsko zakonodavstvo reda provodili, teško je reći, no neosporno je da je svaka uprava, ovisno o svojim mogućnostima, nastojala primjenjivati naznačene smjernice. To potvrđuje činjenica da je mjerodavna kongregacija u Rimu 1722. godine filozofsko učilište u Budimu proglasila generalnim učilištem prvoga reda, a ono u Šibeniku 1725. generalnim učilištem drugoga reda.¹⁶

Iz konstitucija za odgoj i obrazovanje donesenih na kapitolu održano-me u Vukovaru 1735. godine vidljivo je da je uprava provincije nastojala slijediti odredbe što ih je donosilo vodstvo reda. U njima se naime propisuje da se i nadalje zadrži trogodišnji studij filozofije kako bi studenti mogli zaokružiti cijeli filozofijski ciklus. Profesorima se nalaže da prve godine sa studentima moraju završiti sumule i cijelu logiku, druge godine fiziku, a treće animastiku s metafizikom. Zabranjuje se dotadašnji postupak mnogih profesora da na logiku potroše dvije godine tako da za ostale filozofske discipline ostane samo jedna godina, što za posljedicu ima brzo i gotovo usputno prelaženje važnoga gradiva, a zadržavanje na nekim nebitnim i ispraznim raspravama i natezanjima kao što su primjerice neke rasprave skotista i tomista o metafizičkim pitanjima. “Predavanja kao i razgovori sa studentima morali su biti na latinskom jeziku (*semper latino ideomate*). Profesori su se pri izlaganju gradiva

kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevacâ tijekom 18. stoljeća u Budimu”, *Nova et vetera*, 28(1978.), str. 113- 179.

- 15 “Brodská filozofska škola počinje djelovati 1710. godine kad je Starješinstvo Provincije odlučilo otvoriti školu i za prvog profesora je imenovalo Luku Pontića, ali je ovaj sa studentima premješten nakon dvije godine u Požegu gdje je postojala isusovačka gimnazija i kolegij. Škola u Brodu obnovljena je 1720. godine, a uz nju su djelovale slične škole u Osijeku, Požegi, Đakovu i Iloku. U ovom razdoblju Bosna Srebrena imala je u inozemstvu 50 studenata teologije, dok je u domovini studiralo 130 studenata. Provincija je bila prostrana i imala velik broj članova. Samih novaka, pripravnika za studij, bilo je 473. Fra Blaž Šimić, rodóm Dubrovčanin, imenovan je profesorom filozofije u Brodu 1732. On je za svoje studente napisao priručnik *‘Introductio ad universam Aristotelis Philosophiam’*. Njegov nasljednik Antun Žderić napisao je isto tako priručnik filozofije za studente: *‘Universa philosophia Aristotelica seu Scotistica’*. Rukopis se nalazi u sutješkoj knjižnici (br. 16). I njegov je nasljednik Emerik Zomborlić napisao priručnik *‘Conclusiones ex universa philosophia’* i objavio ga 1747. u Budimu.” Lj. LUCIĆ, *nav. dj.*
- 16 Usp. S. HRKAĆ, *nav. dj.*, str. 21-25.

morali služiti skolastičkom metodom (quaestiones, conclusiones, probationes, obiectiones et resolutiones materiae suae) jer je ona najjasnija, najpotpunija i za studente najprikladnija. Ako profesori nemaju vlastitih sastavaka (skripta), onda im se preporučuju autori Henni i Mastrius.”¹⁷

Spomenuti su statuti bili na snazi do 1745. godine, kada je uprava provincije donijela nove, proširene i osuvremenjene konstitucije o školstvu. Prema tim konstitucijama na generalnim učilištima predaju trojica profesora, a na drugim provincijskim učilištima profesoru se pridodaje asistent. Predavanja se održavaju dvaput dnevno, na latinskom jeziku i po skolastičkoj metodi. Nastava je morala početi točno u propisano vrijeme pa studenti nisu bili dužni čekati profesora ako zakasni. Svako predavanje treba trajati sat i pol, a sastoji se od triju dijelova. U prvih pola sata profesor treba izdiktirati lekciju, u drugih pola sata protumačiti izdiktirano, a u posljednjih pola sata odgovarati na pitanja studenata. Svakoga dana poslije večere studenti moraju sa svojim profesorom održati polusatne vježbe (*exercitationes*) iz prijednoga gradiva toga dana. Studenti treće godine moraju pripremiti predavanje i svaki na svom materinjem jeziku održati ga za vrijeme nedjeljnoga ručka pred profe-

17 *Isto*, str. 26 s. Bartolomej Mastrius, talijanski franjevac, filozof i teolog. Rođen je 1602., a umro 1673. godine. Bio je jedan od najistaknutijih filozofskih i teoloških pisaca svoga doba. Temeljnu naobrazbu stekao je u Ceseni, a visoku na Sveučilištu u Bolonji. Pohađao je također predavanja na sveučilištima u Padovi i Rimu prije nego je preuzeo službu lektora. Bio je izvrstan poznavatelj skolastičke filozofije i teologije, a osobito Škotova učenja. Riječ je o otvorenom i neovisnom skolastičaru. Kao kontroverzna osoba bio je grub i arogantan prema svojim oponentima miješajući uvrjede s argumentima. Njegove stavove u vezi s nekim filozofskim pitanjima žestoko su pobijali mnogi njegovi suvremenici, osobito M. Ferchi te irski franjevac J. Ponce. Kada je predstavljao drugi svezak svoga djela *Sentencije* Aleksandru VII., komu ga je i posvetio, papa ga je upitao od koga je naučio tako se grubo odnositi prema svojim protivnicima. On mu je odgovorio: “Od sv. Augustina i sv. Jeronima koji su se u obranu svojih cijenjenih stavova vezanih uz tumačenje Svetoga pisma borili čvrsto, ito ne bez razloga”. Papa je smiješeći se primijetio: “Od takvih se učitelja mogu naučiti i druge stvari”.

Mastrius je bio izoštrena uma kojim je jasno i precizno razlagao predmet rasprave. Njegovi argumenti za i protiv nekoga iskaza pokazuju stvarnu kritičku moć, a izraženi su preciznim i jasnim jezikom. Brojni navodi klasičnih i suvremenih autora i različitih škola mišljenja dokaz su njegove široke naobrazbe. Njegova djela bacaju svjetlo na neka najteža pitanja skotističke filozofije i teologije. Važna su mu djela: *Filozofija*, u pet svezaka, *Komentari Sentencija*, u četiri sveska, te moralna teologija “ad mentem S. Bonaventurae”. Sva su objavljena u Veneciji. Usp. “Bartholomew Mastrius”, *Catholic Encyclopedia*, <www.newadvent.org/cathen/10040a.htm> (17. V. 2007.)

sorima i ostalom kućnom zajednicom. Profesorima se strogo naređuje, pod prijetnjom gubljenja katedre i ostalih privilegija, da budu nazočni javnim raspravama (*conclusiones publicae*). Također im se nalaže da izrađuju tezarije iz propisanoga gradiva.¹⁸

Poslije odvajanja pojedinih njezinih područja 1735. i 1757. godine, Bosna Srebrena, koja je tada svedena u granice Bosne i Hercegovine, ostala je bez svojih učilišta pa je svoje kandidate slala na studij u zapadne zemlje. Godine 1851. bosanski su franjevci osnovali teološka učilišta u Fojnici i Kreševu, što je označilo početak visokoga školstva na tlu BiH uopće. Otada pa sve do posljednjega rata u Bosni i Hercegovini dio bogoslova svoju filozofsku i teološku izobrazbu stjecalo je u bosanskim teološkim učilištima. Od 1853. godine velik se dio franjevačkih kandidata školovao u Đakovu. Godine 1876. kandidati su se preselili u Ostrogon, a 1883. u Pečuh. Od 1898. godine bogoslovi više ne idu u inozemstvo, ali još nije bilo uvjeta da se okupe na jednome mjestu. To se naposljetku dogodilo 1905. godine kada je u Livnu otvoren teološki studij za cijelu Bosnu Srebrenu. Odatle je 1909. godine studij preseljen u Sarajevo, u samostan sv. Ante na Bistriku.

Godine 1942. u sarajevskoj četvrti Kovačići podignuta je nova zgrada za bogoslove. Dvije godine poslije Teologija je izdignuta na rang fakulteta. No, već 1947. godine komunistička je vlast novosagrađenu zgradu oduzela franjevcima i u nju smjestila Šumarski i Poljoprivredni fakultet. Sljedećih dvadeset godina, sve dok u Nedžarićima nije napravljena nova zgrada za tu svrhu, Teologija ponovno djeluje u samostanu sv. Ante. Svoje su obrazovanje u novoj zgradi bogoslovi stjecali do 8. lipnja 1992., kada je zgradu zaposjela srpska vojska. Otada su s radom nastavili u Samoboru. Poslije prestanka rata franjevački se bogoslovi iz Samobora vraćaju u zgradu Teologije na Nedžarićima.

Kao i na drugim bogoslovnim fakultetima, studij filozofije traje dvije godine i obuhvaća temeljne filozofske discipline. Uz franjevačke kandidate, tu studiraju i studenti civili.¹⁹

18 Usp. S. HRKAĆ, *nav. dj.*, str. 28.

19 Usp. "Kronološki pregled događaja", *Bosna Srebrena*, <www.bosnasrebrena.ba> (19. V. 2007.)

4. Studij filozofije u hercegovačkih franjevaca

Kao i Bosna Srebrena, i Hercegovačka je franjevačka provincija također imala velikih poteškoća u organiziranju visokoga školstva za svoje kandidate. Naime, u vrijeme njezina osnutka kao kustodije (1852.) bogoslovi su joj studirali u Italiji gdje su djelovali nacionalni pokreti za ujedinjenje Italije koji nisu bili naklonjeni Crkvi pa je general reda fra Venancije da Celano 1855. godine zamolio hercegovačke franjevce da problem školovanja svojih bogoslova pokušaju riješiti negdje drugdje. Fra Petar Bakula, koji je bio zadužen za rješenje toga problema, uspio je prikupiti novac za financiranje rada filozofije i bogoslovije na Širokom Brijegu. Izgradnjom samostana na Humcu 1867. godine studenti filozofije preselili su u nj jer je samostan na Širokom Brijegu bio pretijesan. Dugoročno rješenje problema bio je novi samostan u Mostaru koji je za studij osposobljen 1895. godine.

Mostarska je bogoslovija normalno funkcionirala sve do Drugoga svjetskog rata. Poslije dolaska komunističke vlasti Provincija je ostala bez odgojnih zavoda pa su svoje bogoslove slali najprije u Sarajevo, a potom i u Hrvatsku te u inozemstvo. Najposlije je 1995. za hercegovačke bogoslove izgrađen samostan u Zagrebu te oni otada redovito studiraju na tamošnjem Katoličkom bogoslovnom fakultetu.²⁰

Po najnovijem nastavnom planu²¹ filozofija se na Katoličkom bogoslovnom fakultetu sluša na prvim dvjema godinama. Obvezni kolegiji na Katedri za filozofiju su: Logika i Spoznajna teorija, Ontologija, Kozmologija, Uvod u psihologiju, Filozofska antropologija, Povijest filozofije I, Povijest filozofije II-III i Etika. Izborni su kolegiji: Teodiceja, Psihologija religioznog ponašanja, Izabrane teme iz socijalne psihologije, Psihopatologija djetinjstva i adolescencije, Religiozno-pedagoška psihologija, Granična pitanja religije i prirodnih znanosti te Odabrana pitanja hrvatske neoskolastike. Time su studentima osigurani uvjeti za kvalitetno upoznavanje osnovnih filozofskih disciplina, njihovih predmeta proučavanja te glavnih rješenja na pitanja koja obrađuju. Tako mogu

²⁰ Bazilije PANDŽIĆ, *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*, Ziral, Mostar, 2001.

²¹ "Nastavni program – Filozofsko-teološki studij", *Katolički bogoslovni fakultet*, <www.kbf.hr/nastavni_programi.asp> (21. X. 2007.)

steći dobar temelj za eventualno daljnje ozbiljnije bavljenje filozofskom problematikom.

Zaključak

Prethodnim sažetim prikazom pokušalo se ukazati na glavne značajke studija filozofije u bosanskohercegovačkih franjevaca od početka njihova djelovanja na ovim prostorima pa sve do danas. Ono što svakako upada u oči jest činjenica da su ovi redovnici u vrlo nepovoljnim i njima nesklonim vremenima uvijek nastojali na najbolji mogući način odgovoriti zahtjevima suvremenoga školstva i uljudbenim težnjama zapadne civilizacije. Iz njihovih škola izišlo je mnoštvo znamenitih osoba koje su razvoju mnogih područja kulturnoga i društvenoga života dale nemjerljiv prinos. To je pak dokaz da su franjevačke škole, a među njima nesumnjivo i one filozofske, bile vrlo kvalitetne i da su na svoje učenike prenosile ne samo nužno znanje nego i životni elan koji nadvladava i one naizgled nepremostive zaprjeke.

Literatura

- "Bartholomew Mastrius", *Catholic Encyclopedia*,
<www.newadvent.org/cathen/10040a.htm> (17. V. 2007.)
- "Bonaventura", *Wikipedija*,
<http://hr.wikipedia.org/wiki/Sveti_Bonaventura> (19. V. 2007.)
- BOŠNJAK, Branko, *Povijest filozofije*, knjiga prva, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1993.
- *Franjevačka provincija Bosna Srebrena (Šematizam)*, Sarajevo, Franjevački provincijalat, 1991.
- GAVRAN, Ignacije, *Suputnici bosanske povijesti*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 1990.
- HIRSCHBERGER, Johanes, *Mala povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.

- HOŠKO, Franjo E., "Prosvjetno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevaca tijekom 18. stoljeća u Budimu", *Nova et vetera*, 28(1978.), str. 113- 179.
- HRKAĆ, Serafin, *Izlaganje o univerzalijama u djelu Antuna Žderića "Enchyridion in universam Aristotelico-scoticam logicam"*, doktorska disertacija, ZIRAL, Mostar, 1998.
- "Ivan Duns Škot", *Wikipedija*, <http://hr.wikipedia.org/wiki/Ivan_Duns_%C5%A0kot> (19. V. 2007.)
- JELENIĆ, Julijan, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. 1, Sarajevo, 1912.
- KAPETANOVIĆ, Vicko, "Franjevci među hrvatskim narodom i njihovo prosvjetiteljsko djelovanje", *Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva*, zbornik radova, priredili M. Pranjić, N. Kujundzić, I. Biondić, Zagreb, 1994., str. 49-66.
- "Kronološki pregled događaja", *Bosna Srebrena*, <www.bosnasrebrena.ba> (19. V. 2007.)
- LUCIĆ, Ljubo, "Filozofsko-teološka učilišta provincije Bosne-Srebrenne", *Bosna Srebrena*, <www.bosnasrebrena.ba> (10. X. 2007.)
- MANDIĆ, Dominik, *Franjevačka Bosna*, Rim, 1968.
- "Nastavni program – Filozofsko-teološki studij", *Katolički bogoslovni fakultet*, <www.kbf.hr/nastavni_programi.asp> (21.X. 2007.)
- PANDŽIĆ, Bazilije, *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*, ZIRAL, Mostar, 2001.
- "Skolastika", *Wikipedija*, <<http://hr.wikipedia.org/wiki/Skolastika>> (17. V. 2007.)
- ZIRDUM, Andrija, "Lastrićevo pismo iz Venecije 30. lipnja 1755.", *Bobovac – list vareških Hrvata*, br. 67, <www.vares.pp.se/bobovac/boblist/broj67/67_14.htm> (18. V. 2007.)

Ivica MUSIĆ

FRANCISCAN STUDY OF PHILOSOPHY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

*After a short review of more important events related to the history of the Franciscan province Silver Bosnia the author analyzes more significant regulations of the Franciscan legislature with regard to education which enabled its strong development in the period after the Trident Council and which had a strong influence on the organization and work of the Franciscan educational institutions in these areas. The special emphasis is on the regulations which referred to the study of philosophy, the purpose of which was to prepare students for the quality study of theology. With that goal the general Franciscan body of canons held in Rome in 1694 stipulated that philosophy must be taught at least three years and that in its framework *summulae* (*logica minor*), logics (*logica maior*), physics, metaphysics, science about soul, study about the emergence and decadence of a matter and cosmology must be learned. The teaching content was connected with the study of Ivan Duns Scotsman and Bonaventure. The method was strictly scholastic. However, further reforms went in direction of drawing closer the state and church university curricula. From the regulations related to the study of philosophy in Silver Bosnia it is visible that the provincial authorities were trying to implement the regulations made by the general of order and, as much as possible, keep pace with trends in the western educational institutions. When the circumstances did not allow that, they sent their students to study abroad.*

Key words: *Franciscans, Silver Bosnia, Herzegovina, regulations, education, philosophy, teaching content, scholastic method.*